

Hajdu Tibor (1930–2025)

<https://doi.org/10.56944/multunk.2025.3.1>

Hajdu Tibor. Eredeti: Pavel Bogolepov. Forrás: Népszava

Hatalmas történészt veszítettünk, akinek hiányát csak népfrontos összefogással enyhítheti a magyar történettudomány: Hajdu Tiborral az 1918–1919-es forradalmak legelismertebb kutatója, a korszakról szóló számos alapmunka szerzője, Károlyi Mihály biográfusa és levelezésének közreadója távozott. Amikor valaki azt hitte, hogy már mindent elolvasott a „forradalmak koráról”, vele beszélgetve még akkor is rengeteget tudott tanulni, hiszen

Hajdu Tibor még ismerte azokat a sztálini terrort túlélő 1919-es szereplőket, akik a magánbeszélgetéseik során sokszor teljesen mást meséltek, mint ami a hivatalos visszaemlékezéseikben megjelent.

„Ezt írta?” – kérdezte oly sokszor tőlem az elmúlt évtizedben, amikor otthonában felkeresve beszámoltam neki arról, hogy mit olvastam éppen, aztán derűsen közölte, hogy épp az ellenkezője igaz, majd sokszor ajánlott figyelmembe okkal nem publikált egykori visszaemlékezéseket, kéziratokat. Mikor úgy véltem, hogy elég sokat tudok a Párttörténeti Intézet történetéről, mert elolvastam egykori igazgatójának, Vass Henriknek a 2003-as, *Egy életút a XX. században* című memoárját, Hajdu Tibor csak úgy kommentálta a könyvet, hogy annyi igaz belőle, hogy Vass Henrik Pápán született.

Lenyűgöző tudásáról árulkodó – de azzal sosem hivalkodó –, tanulságos előadásait mindig iróniával fűszerezte. Borsányi György 1979-es Kun Béla-életrajza betiltásának (helyesebben forgalomból kivonásának) „nem hivatalos”, tragikomikus történetét is úgy tudta elmesélni, hogy a hallgató végigvigyorogta, miközben azért a drámát is átérezte. A botrány idején Hajdu Tibor kiállt fiatalabb kollégája mellett, és magánlevélben megírta a nagy hatalmú Nemes Dezsőnek (akkori *Népszabadság*-főszerkesztőnek, aki a Borsányi-ügy nyomán, 1980-ban be is ült a Párttörténeti Intézet főigazgatói székébe): „Ez az eljárás példa nélkül áll az elmúlt 20 év gyakorlatában, amivel megint csak nem akarok ítéletet mondani – csupán a tényt regisztrálom.”¹ A Nemes Dezső Borsányi-bírálatára² írt, végül nyilvánosságot nem kapó válaszcikkében pedig föltette a kérdést: „Milyen jövője lehet annak a pártnak, amely a saját múltjától is fél?”³ Nemcsak nagy történész volt hát, hanem tisztességes ember is, aki segített annak, akinek tudott.

¹ Idézi: B. KÁDÁR Zsuzsanna: *Állam – párt – történetírás*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2021. 106.

² NEMES Dezső: Észrevételek Borsányi György: Kun Béla politikai életrajza című munkájához. *Párttörténeti Közlemények*, 1979/3. 33–110.

³ Idézi: B. KÁDÁR Zsuzsanna: *Állam – párt – történetírás*. I. m. 106.

Jellemző, hogy bár nem gondolta, hogy eredménye lehet bármiféle rendszerellenes ugrálásnak, amíg a szovjet hadsereg megszálló erőként Magyarországon állomásozik, amikor Szabó Miklóst a Történettudományi Intézetben végül eltiltották a repülőegyetemi előadások tartásától 1979-ben, Hajdu Tibor (és őt követve Hanák Péter) vállalta, hogy szolidaritásból beugrik Szabó helyett az urbánus ellenzék Hétfői Szabadegyetemén – mert megkérték.⁴

Nagyatyai szeretettel fogadott és támogatott engem is, a könyveimről rendre közölt recenziókat, a *Csupa hajdani eszelős* című 2020-as esszékötetemhez pedig előszót írt. A *133 napos „vörös farsang”* című 2025-ös rövid Tanácsköztársaság-történetem első olvasója volt, és ha jó összefoglalás született (szerinte az lett), az neki is köszönhető, mert minden tanácsát megfogadtam. Mivel Karl Popper szerint úgy juthatunk legközelebb az objektivitáshoz, ha tudatosítjuk és felvállaljuk a nézőpontunkat, el kell mondanom: amikor Hajdu Tibor szerzőtársa lehettem a *Kérdések és válaszok 1918–1919-ről* című 2018-as kiadványban, úgy éreztem magam, mint egy fiatal rajongó, aki bekerült gitárosként a kedvenc zenekarába.

Hajdu Tibor a bő hetvenéves kutatói pályáját még a Magyar Munkásmozgalmi (1956-tól Párttörténeti) Intézet levéltárosaként kezdte, és végül az MTA Történettudományi Intézetéből vonult nyugdíjba. A Rákosi-rendszerben egy darabig a Magyar Országos Levéltárban is dolgozott, miután bátyja letartóztatása miatt hivatalosan ő is „megbízhatatlanná” vált egy kis időre, ezért áthelyezték oda. Ebből persze szakmailag profitált, hiszen a párttörténeti intézmény sok munkatársa akkoriban még „a tanulmányírást a helyesírással együtt kezdte tanulni”.⁵ A Magyar Országos Levéltár lett az igazi egyeteme, ahol megtanulta a forrásolvasás, -kritika és -közlés módszereit és szabályait, majd 1954-ben visszatérhetett korábbi munkahelyére, miután bátyját kiengedték a börtönből. Történeti diplomát sose szerzett, igazából még érett-

⁴ Lásd: CSUNDERLIK Péter: *Egy különleges közép-európai történész. Hanák Péter pályaképe*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2023. 247–248.

⁵ HAJDU Tibor: Siklós András. 1922. október 28. –1994. január 26. *Századok*, 1994/6. 1292.

ségije se volt, mert – ahogy oly sokan a tágan vett „'28-as” nemzedékből – a középiskola befejezése nélkül tanult tovább, amikor erre lehetősége lett. NÉKOSZ-tag volt, az 1945–1947-es három évre utóbb „elveszett paradicsomként” emlékezett.⁶ Hivatalosan oroszstanári képesítést kapott a Lenin Intézetben.

Pályakezdésére utóbb így emlékezett:

Egy elég viharos időszakban kötöttem ki a történettudomány-nál, korábban levéltáros voltam, és arra a hivatásra szintén nem készültem. Ideiglenes munkára alkalmaztak az akkori Magyar Munkásmozgalmi Intézetben: 1948 végén az ÁVO még jó kapcsolatban volt a megfelelő USA-szervekkel, így sikerült hazamenteni a BM VII. főosztályának a nyilasok által Nyugatra hurcolt bizalmas iratait. Az anyag borzalmas állapotban volt, az ÁVO nem tudott eligazodni rajta, így a Munkásmozgalmi Intézet vállalta, hogy rendezi és szétosztja téma szerint saját maga, az ÁVO és az Országos Levéltár között. Borzasztó szakszerűtlenül, hiszen így vétettek az iratok eredet szerinti rendezésének elve ellen. Mikor a munka pár hónap után befejeződött, néhány erre a feladatra ideiglenesen alkalmazott fiatallal együtt megkérdeztek, akarok-e a Magyar Munkásmozgalmi Intézet Archivumának rendes munkatársa lenni. Akartam, mivel már az első munkanap után tudtam, hogy semmi mást nem szeretnék csinálni, úgyhogy utána harminchat éves koromig főállású levéltárosként dolgoztam az 1956 elején Párttörténeti Intézetté átnevezett intézetben, pár évig még az Archivumot is vezettem, csak a munkaidőmön kívül írogattam, és ha rajtam múlik, én a levéltárból mentem volna nyugdíjba. De nem így alakult.⁷

A Magyar Munkásmozgalmi Intézet történelmet kedvelő, de ahhoz nem igazán értő, és amúgy is elfoglalt igazgatója, Réti László tanácsára kezdett írogatni, első kutatási témáját, az 1918–1919-es munkás-, katona- és paraszttanácsokat is tőle kapta. Első írása 1951-ben jelent meg, egy recenzió Erényi Tibor párizsi kommunről szóló munkájáról, ma már komikus hatást keltő mondatokkal, amelyekben „a tőkésék és földbirtokosok ál-

⁶ HAJDU Tibor: Elfűjták-e a fényes szellők Vitányi Ivánékat? *Kritika*, 1993/8. 18.

⁷ CSUNDERLIK Péter: „Nem hittem, hogy Kun Béla életrajzát rendesen meg lehet írni” – Hajdu Tibor a pályájáról és az 1918–1919-es forradalmak történetének kutatásáról. *Sic Itur ad Astra* 70. (2020), 5–6.

lamának tudománypolitikáját” ütötte, amely „igyekezett meghamisítani és eltitkolni népünk előtt harcos forradalmi múltját”.⁸ Hajdu Tibor azonban semmit se akart eltitkolni: a historiográfiái áttekintéseiben a saját régebbi műveit is kritizálta, a rá jellemző stílusban: „Bevallom, ha ma olvasom az 1980-ban Nemes Dezső szerkesztésében megjelent »Magyarország története 1918–1919« c. egyetemi tankönyv bizonyos általam írt mondatait, csak a fejemet tudom csóválni. De hát aki hivatalos tankönyvet ír...”⁹ – jegyezte meg *A Tanácsköztársaság helye a magyar történelemben* című 1994-es tanulmányában.

A *Tanácsok Magyarországon 1918–1919-ben* című, 1958-as első könyvének értékelését pedig úgy indította a 2020-as életút-interjújában: „hogya ne tagadjam le a dolgok sötét oldalát, amikor írni kezdtem, még élt Sztálin”.¹⁰ A kötetre még 1951-ben szerződött le vele a Szikra Kiadó, és levéltárosi munkája mellett-után dolgozott rajta. Ha hivatalból meg kellett látogatnia egy-egy megyei levéltárat, megragadta az alkalmat, hogy kikérje és áttanulmányozza az ott őrzött 1918–1919-es anyagokat is. Hajdu Tibor történetírói nagyságát jelzi, hogy még azok a fiataalkori írásai is használhatók – a bennük feldolgozott hatalmas forrásmennyiség miatt –, amelyek akkor születtek, amikor a személyi kultusz miatt Rákosi Mátyást állították be a Tanácsköztársaság legjelentősebb vezetőjének Kun Béla helyett, és minden rosszért a szociáldemokratákat kellett hibáztatni.

Utóbbiak 1918–1919-es szerepvállalásáról – illetve általában a Károlyi- és a Berinkey-kormány tagjairól – idővel egyre jobb (és történetibb) véleménye lett, ezt a változást Hajdu Tibor nem is akarta letagadni. Példás becsületességgel járt el akkor, amikor a *Március huszonegyediké* című könyve 1979-es második kiadásában a végjegyzetek között mindig megjelölte, hogy az adott szövegrész hol és mit módosult, vagy éppen a szerző mit törölt az 1959-es

⁸ HAJDU Tibor; ERÉNYI Tibor: A párizsi kommün hatása a magyar munkásmozgalomra. *Századok*, 1951/3–4. 555.

⁹ HAJDU Tibor: A Tanácsköztársaság helye a magyar történelemben. *Múltunk*, 1994/1–2. 5.

¹⁰ CSUNDERLIK Péter: „Nem hittem, hogy Kun Béla életrajzát rendesen meg lehet írni”. I. m. 9.

első kiadáshoz képest. Minthogy: „Az első kiadásban ez a mondat a következőképpen hangzott: »A minisztertanács ülése világosan megmutatja, hogy a 'népkormány', amely belpolitikájában nem volt ellensége a maga módján értelmezett haladásnak, lényegében ugyanolyan nacionalista elveket vallott, mint elődei.« Felesleges magyarázni, milyen erős szimplifikálás volt ilyen egyenlőségjelet tenni a Berinkey-kormány és a Wekerle- vagy Tisza-kormány közé.”¹¹ Utóbb Hajdu Tibor azt mondta, hogy mindig csak azt írta, amit akkor éppen igaznak tartott – én ezt elhiszem neki. (Épp ezért nem írt semmit a rendszerváltás előtt a Horthy-kori illegális kommunista pártról, mert tudta, hogy arról csak hazudni lehet.)

Bár nála többet senki se tudott az 1918–1919-es forradalmakról, mindig elmondta, hogy véletlenül lett a téma kutatója (az említett 1959-es könyvét is felkérésre írta a proletárdiktatúra kikiáltásáról), és az 1969-es Tanácsköztársaság-nagymonográfiáját sem akarta eredetileg megírni, de hát az ember sokszor nem azt kapja meg, amit szeretne, hanem azt szereti meg, amit kap – már ha olyan derűs szellem, mint Hajdu Tibor. Ő éppen *Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom* című, 1968-ban megjelenő mesterművén dolgozott (amelyet benyújtott akadémiai doktori disszertációként), amikor Nemes Dezsőtől érkezett a felszólítással felérő felkérés, hogy hagyja félbe az őszirózsás forradalom történetének megírását, mert a kommün 50. évfordulójára meg kell jelentetni az annyira hiányzó Tanácsköztársaság-történetet.

Hajdu Tibor csak úgy vállalta a feladatot, ha előbb befejezheti az őszirózsás forradalomról szóló könyvet, illetve ha a kommüntörténetben szót ejtethet a „közszájon forgó” kényes kérdésekről is: a terrorról, az egyházellenességről és a népbiztosok zsidó származásáról. A vaskos Tanácsköztársaság-könyvet végül alig tíz hónap alatt írta meg, ijesztő tempóban: még az utolsó fejezetén dolgozott, amikor az első fejezet már nyomdába került. Ennek ellenére sok szempontból máig felül nem múlt nagymonográfia kerekedett belőle, pedig akkor jelent meg, amikor a Rolling Stones *Let It Bleed* című albuma.

¹¹ HAJDU Tibor: *Március huszonegyedike*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1979. 120. 170. lábjegyzet.

1970-ben a Magyar Népköztársaság Állami Díjával (a kor Széchenyi-díjával) tüntették ki a páros (és a legmagasabb szinten pártos) munkáiért, amelyek az 1918–1919-es forradalmakat végre tudományosan értékelték. Hajdu Tibor az 1950-es években „burzsoá” jellege és „megalkuvása”, olykor egyenesen „ellenforradalmi tendenciái” miatt bíralt Károlyi-periódust is méltó helyére tette a magyar történelem marxista mesternarratívájában. A két forradalom (Hajdu Tibor sokszor vitatkozott később a Történettudományi Intézetben a szobatársával, Litván Györggyel, aki a proletárdiktatúra kikiáltását puccsnak tartotta) viszonyát dialektikusan írta le. Egyszerre szemlélte ellentétében és egységében a forradalmi időszakot: „Még az 50-es évek végén is lebecsültük bizonyos fokig a polgári demokratikus forradalom jelentőségét és csak azóta tisztázódott előttünk teljesen, hogy 1918 és 1919 két forradalma dialektikus egységet alkot, amennyiben a Tanácsköztársaság a Népköztársaságnak negációja, de egyben folytatása is – a társadalmi fejlődés, az erre irányuló célkitűzések magasabb fokán.”¹²

A két nagymonográfia közül persze az őszirózsás forradalomról szóló volt a szívügye. Ebben nemcsak történészként oktatott, hanem írói vénáját is megmutatta: a kötet egyes mondatait, olykor egész bekezdéseit akár Ady Endre is írhatta volna (köszönhetően annak, hogy miképp Hanák Pétert, úgy Hajdu Tibort is átjárta Ady szelleme, ha akarták volna, alighanem úgy tudtak volna Ady-sorokkal kommunikálni egymással, mint az *Optimisták* című Sinkó Ervin-regény hősei). Csak hogy a mű antréját idézzem, amelyben a harsány képek parádéja nem nélkülözi a történelemfilozófiai mélységeit:

A történelem porondján nem jelennek meg díszruhás heroldok, hogy világgá kürtöljék a következő felvonást. Kürtösök szép számmal vannak, az egyik azt fűjja, amit szíve diktál, a másik, amiért megfizették. Ha akad is egy hang, amely a holnap indulóját szólaltatja meg, ki ismeri fel a hangzavarban? Az első világháború meglepte a népeket, még a legtisztább elméket is – bár

¹² HAJDU Tibor: Az 1918. októberi polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság története kutatásának újabb eredményei. *Századok*, 1969/2–3. 288.

éppen elegendő voltak, akik számítottak rá. [...] Százvezrek remélték Szarajevo után, hogy az Internacionálé meg tudja akadályozni a háborút, és a csúfos csőd láttán belenyugodtak: valami emberfölötti erő hosszú évekre visszavetette a nemzetköziség ügyét. Ki sejtette, hogy ezen a máglyán születik újjá az Internacionálé?¹³

Hajdu Tibor életműve csúcspontjának alighanem az 1978-as Károlyi Mihály-életrajzot tekinthetjük, hadd idézzem ennek Károlyi-portróját, amely mint minden művész festménye, nem fotografikusan rögzíti az arcvonásokat, hanem stilizálva meghúzza azokat, kiemeli a lényegét:

Károlyi Mihály életútja kivételes, sőt egyedülálló: a jobboldalról jutott el, a jobbközép, az óvatos liberalizmus, a pacifista demokrácia állomásain át a forradalmi szocializmusig. Egyéni érdek nem vezette, hiszen már 34 éves korában, anélkül, hogy ezt nagyon ambicionálta volna, az OMGE elnöke lett konzervatív barátai jóvoltából. [...] Erkölcsi bátorsága tette modern történelmünk egyik legkiválóbb alakjává. Károlyi nem volt jó politikus. Az apró mesterkedésekhez, mesteri taktikázáshoz túlságosan nagy úr volt, a hűséges hívek jóllakatásához túlságosan tiszta kezű, a forradalmi merészséghez, a nagy ügy szolgálatában szükséges könyörtelenséghez túlságosan pacifista. A konzekvens moralista és a sikeres politikus ritkán feloldható ellentétének végletes példája volt. [...] Sikeres politikus nem volt, hiszen nem kívánta a forradalmat. Az ellenzéki erők összefogását és a különbékét akarta a háború alatt – ez nem sikerült. Élére állt a győztes polgári forradalomnak, amely azután hamarosan elbukott. Negyedszázados harca a fasizmus ellen eredménytelen maradt, az erőszak uralmát csak az erőszak dönthette meg.¹⁴

Mondhatni, hogy az igazat írta, nem csak a valódit – bár ezzel éppen Károlyi Mihályné Andrassy Katinka nem értett egyet, aki lehetővé tette a mű elkészülését azzal, hogy a Párttörténeti Intézetnek adta a férje hagyatékát. A „vörös grófnő” Hajdu Tiborra udvari történetíróként tekintett, aki előtt azonban a szakmaiság jelentette a mércét, és nem a szeszélyes úrnő elvárásai. Károlyi Mihályné hosszú, sértett bírálatot tett közzé Hajdu Tibor munká-

¹³ HAJDU Tibor: *Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1968. 5.

¹⁴ Uo. 21.

járól,¹⁵ de alighanem egyedül, mondhatni „egy egész világ ellen” állt azzal a nézetével, hogy a Károlyi Mihály-életrajz igaztalanul kritikus a férjével – noha épp az volt annak egyik nagy érdeme, hogy igazságot szolgáltatott neki.

A mű rövidítve, *Ki volt Károlyi Mihály?* címmel 2012-ben újra megjelent, és csak azt mondhatom, hogy a mai Magyarországon, amikor már szinte nincs is más célja az úgynevezett kormányzásnak, mint az elit gazdagítása, milyen jó, hogy itt vannak velünk Hajdu Tibor munkái, amelyek emlékeztetnek rá: volt valaha egy országvezetőnk, aki a saját birtokán kezdte a földosztást. Nemhiába lett vörös posztó Károlyi Mihály személye a Nemzeti Együttműködés Rendszerében, amelyben 2013-ban el is bontották a „vörös gróf” Kossuth téren álló szobrát. Persze „ércnél maradóbb” emlékmű Károlyi Mihály levelezésének összkiadása, amelyen Hajdu Tibor még Litván Györggyel együtt kezdett dolgozni, de az 1978-as első kötet után le kellett állítani a publikálást (például Jászi Oszkár Károlynak írt antikommunista és szovjetellenes levelei okán), és csak 1990-ben folytatódhatott a sorozat, melyet Hajdu Tibor egyedül fejezett be.

Az alapos forrásfeldolgozás és a szépirodalmi kimunkáltság mellett mindvégig jellemezte Hajdu Tibor műveit egy teoretikus igény is. A rendszerváltás forgatagában megjelent *Közép-Európa forradalma, 1917–1921* című 1989-es művében bemutatta, hogy az első világháború végén Közép-Európában egyszerre azonosíthatunk „pacifista”, „nemzeti”, „szocialista” és „parasztforradalmakat”, amelyek aránya változó volt a különböző országokban, erősíthették vagy gyengíthették egymást. Például hazánkban az 1918 őszen hatalomra jutó pacifista forradalmi kormány konfliktusba került az elszakadni kívánó nemzetiségek nemzeti alapú, az üzemek szocializálását követelő, munkástanácsokat alapító munkások szocialista és az 1918 novemberében a vidéket láng-
ra gyújtó, földfoglaló parasztok különböző forradalmaival. Így nem meglepő, hogy kezdeti népszerűségét hamar felemészte a Károlyi-rendszer hónapokon belül megbukott.

¹⁵ Lásd: KÁROLYI Mihályné: Megjegyzések Hajdu Tibor: „Károlyi Mihály: politikai életrajz” című könyvéhez. *Századok*, 1983/1. 176–208.

Pályája utolsó szakaszában Hajdu Tibor érdeklődése a Habsburg Birodalom (1867-től Osztrák–Magyar Monarchia) tisztikarának társadalomtörténete felé fordult, így született meg a *Tisztikar és középosztály, 1850–1914 – Ferenc József magyar tisztjei* című 1999-es munkája, amelynek szemlélete különbözőt jóbarátja, az amerikai-magyar történész Deák István hazánkban *Volt egyszer egy tisztikar* (1993) címmel megjelent könyvétől. Deákot a közös hadsereg szupranacionális, az identitásában a dinasztiahoz kötődő tisztikarában a birodalmat összetartó „centripetális erő” (Jászi Oszkár) érdekelte. Hajdu Tibor a tisztikart azonban a polgárosodás szempontjából vizsgálta, és cáfolta mondjuk a 20. század eleji polgári radikálisok – mint Ady Endre – előítéleteit, amelyek a hadseregben egy kifejezetten „reakciós” intézményt láttak, egy kis „feudális” államot az amúgy is modernizációs kihívásokkal küzdő nagyobb államalakulatban. 2014-ben pedig Pollmann Ferenc társaságában jegyezte *A régi Magyarország utolsó háborúja, 1914–1918* című kötet hátországgal foglalkozó szövegrészeit.

A magyar historiográfiára váró feladat annak megválaszolása, hogy egy olyan nagy történészt, aki MSZMP-párttag is volt, az 1968–1969-es nagymonográfiáiért a Magyar Népköztársaság Állami Díjával is kitüntettek (a szakmából nem sokan kapták meg), munkássága pedig beilleszkedett a Kádár-rendszer emlékeztetpolitikájába – sőt, Hajdu Tibor Károlyi-képe annak egyik alapját adta –, miért nem választottak a Magyar Tudományos Akadémia tagjává (Hanák Péter se lehetett akadémikus a rendszerváltás előtt, de neki legalább 1990-ben megadatott a levelező, 1995-ben a rendes tagság). Nem mintha Hajdu Tibort minősítené ez, hiszen azt megteszi a megkerülhetetlen életműve.

Csunderlik Péter

Kádár János (jobboldalt) és Biszku Béla (baloldalt, szemüvegben) látogatása Angyalföldön, amelynek keretében megtekintették a kerület új, Kárpát utcai óvodáját is, 1978.
Forrás: Fortepan / Eredeti: Angyalföldi Helytörténeti Gyűjtemény